

The „Old Lady of Threadneedle Street” – A Bank of England és az angol bankrendszer kialakulása*

Varga Bence

Richard D. Richards:

The Early History of Banking in England

P. S. King & Son Ltd., Orchard House, Westminster, London, 1929, 345. o.

A Magyar Nemzeti Bank szakkönyvtárának állományában számos régi, hazai és külföldi könyvtárakban egyaránt nehezen fellelhető szakkönyv megtalálható. A szerző ezen könyvek közül ismertet egy, a külföldi közgazdasági/banktörténeti szakirodalomban alapműnek tekinthető kötetet. Az 1929-ben megjelent könyv Anglia bankrendszerének korai szakaszát mutatja be. A kötet írója az idén 140 éve született *Richard D. Richards* (1881–1937), aki az első világháborúban is aktívan szolgált, majd nagyobb számban a háborút követően publikált elsősorban gazdasági, azon belül is banktörténeti témákban. Kutatásának központjában a Bank of England és az angol bankrendszer kialakulásának története állt, e témában számos cikke jelent meg különböző periódikákban. Jelen kötet, bár túlnyomó részben a 16–17. századi angol bankrendszerrel foglalkozik, az azt megelőző, illetőleg a 18. századi angol bankolásba is betekintést nyújt.

Angliában váltókat már a 14. században is használtak, jelentősebb mértékben azonban a Tudorok uralkodása (1485–1603) alatt terjedt el a kereskedelmi tevékenység bővülésével párhuzamosan. A főbb kereskedelmi partnerek Anglia számára ekkoriban Franciaország és Flandria voltak, de az angol kereskedők széles körű kapcsolataira utal, hogy – nyilvánvalóan a gyarmatosítással összefüggésben – többek között afrikai országokkal is folytattak kereskedelmet. Az elsők között tőkegyesítéssel (joint-stock) létrehozott társaság az 1553-ban alapított Company of Adventurers of London Trading to the Ports of Africa, vagy ahogyan akkoriban nevezték, „The Guinea Company” volt, amely mintegy 15 kereskedelmi hajót működtetett, és számos árucikk mellett például afrikai vörösfenyőt is importált a kontinensről.

I. Erzsébet (1533–1603) és I. Jakab (1566–1625) idejében a nagyobb angol városokban elsősorban a kereskedők, árusok, pénzváltók és aranyművesek működtek pénzügyi közvetítőként, ők tekinthetők az első „bankároknak” Angliában, akiket ekkor

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Varga Bence a Magyar Nemzeti Bank vezető felügyelője. E-mail: vargabe@mnb.hu

már ezzel az elnevezéssel is illettek. A vidéki területeken főként a gyapjútermelők és gabonatermesztők kapcsolódtak be a kereskedelembe, így általános gyakorlat volt, hogy a kereskedők gyapjútermelőknek nyújtottak hitelt, a későbbi gyapjúellátmány megelőlegező ellentételezéseként. A pénzügyi közvetítők elterjedéséhez a kereskedelem bővülése mellett még egy fontos körülmény hozzájárult, nevezetesen a törvényileg szabályozott, de relatíve magas felszámítható kamatszint. Az 1545. évi VIII. törvény lehetővé tette a 10 százalékos meg nem haladó kamatszint felszámítását, és bár a későbbi években ez fokozatosan csökkent (1623-ban 8 százalékos, 1660-ban pedig 6 százalékos, majd 1713-ban 5 százalékos maximálták), ez a kezdeti 10 százalékos, jelentékenynek tekinthető kamatszint, kiegészülve az ekkor már csírájában megjelenő biztosítási termékekkel, mindenképpen ösztönzőleg hatott a vállalkozási kedvre.

A lebonyolított pénzügyi tranzakciók jelentőségét tekintve *Sir Thomas Gresham* (1519–1579) kereskedő emelhető ki, aki az 1550-es években üzleti tevékenységét elsősorban Antwerpenben folytatta a Fugger család itt létrehozott képviselőjén keresztül. A londoni tőzsde megalapítójaként is számontartott *Gresham*, mint a „királyi udvar bankára”, városi kölcsönök felvételének közvetítésében is aktív szerepet vállalt. London számára is jelentős kölcsönöket tudott biztosítani, ami hozzájárult ahhoz, hogy később London a pénzügyi központok sorába emelkedhessen. A városi kölcsönöket kezdetben jelentős részben angol kereskedők nyújtották számukra meglehetősen kedvező kamatfeltételekkel, ezt igazolják azok a feljegyzések, melyek alapján 1610. december 24-én London városa 6 angol kereskedő számára fizetett vissza 30 ezer font kölcsönt mintegy 3 ezer font kamat mellett. Később a kereskedők mellett a záloghitelezők is mind nagyobb arányban kapcsolódtak be a hitelezésbe, és az 1660-as és 1670-es években – főként a nem engedélyezett záloghitelezés során – az uzsora, illetve az eltulajdonított zálogtárgyak értékesítése is gyakori jelenség volt, amely jelentős kihívásokat támasztott szabályozási szempontból. „Betétgyűjtéssel” Angliában először a pénzváltók kezdtek el foglalkozni: 1616-ból találhatunk utalásokat arról, hogy a pénzváltóknál „betétet” helyeztek el megőrzésre (ekkor még nem kamatoztatásra), melyet a pénzváltók kölcsön nyújtására is felhasználhattak.

Az aranyművesek magánbanki tevékenysége is jelentősen hozzájárult Anglia gazdasági fejlődéséhez a késői Stuart-időszakban. A londoni aranyművesüzletek már-már bankokhoz voltak hasonlatosak a Stuart-restauráció időszakában az 1660-as éveket követően, hiszen ekkor már kamatot fizettek az elhelyezett betétek után, kölcsönt nyújtottak, váltókat is nagy számban leszámítottak, aranyrudak cseréltek gazdát az üzleteikben, aktív pénzváltó tevékenységet folytattak, és mindezeket már főkönyvi nyilvántartásokban vezették. Több aranyműves (aki sok esetben záloghitelezéssel is foglalkozott) nem kizárólag belföldi, hanem külföldi klientúrával is rendelkezett, valamint a királyi udvar és a hadsereg finanszírozásában is részt vett. Ez utóbbi különösen a cromwelli időkben, ezen belül is az első angol-holland háború (1651–1654)

időszakában fordult elő nagyobb arányban, de korábban a polgárháború éveiben (1642–1649) is jellemző volt. Ilyen komplex tevékenységet ellátó aranyműves volt például *Sir Charles Duncombe* (1648–1711), akit később a brit alsóház tagjának, 1708 és 1709 között pedig London polgármesterének választottak. *Duncombe* mintegy 400 ezer font értékű vagyont halmozott fel üzleti tevékenységével, mellyel a leggazdagabb alsóházi tagnak számított akkoriban. Egyes aranyművesek megbízásból más, szintén banki tevékenységet is folytató aranyműveseknek láttak el banki tevékenységet (*bankers to other goldsmith bankers*). Emellett kötelezvényt is kiadtak, mely kezdetben a náluk elhelyezett betétek mindenkori visszafizetését garantálta. Az aranyművesek viszont később kihelyezhették a náluk elhelyezett betétet, és az általuk kiadott kötelezvénynek nem feltétlenül volt meg minden esetben a pénzfedezete. Így joggal mondhatjuk, hogy az aranyművesek a banki tevékenység végzése, valamint a kötelezvény, azaz a tulajdonképpeni forgalomképes „papírpénz” kibocsátása és a hitelezői szerep ellátása útján a később alapított Bank of England egyes funkcióit is ellátták. A kiadott kötelezvényeket bizonyos feltételek teljesülése mellett szélesebb körben is elfogadták, először a kereskedelmi törvény alapján, majd a polgári jogrendbe való beépülését követően 1704-től törvényi rendelkezés alapján átruházhatóvá is vált. A kötelezvények kibocsátását ekkor még központi szerv nem szabályozta, és éppen ez a szabályozatlan pénzügyi tevékenység volt az, ami rávilágított arra, hogy szükség van egy olyan központi szervezetre, amely a „papírpénz-kibocsátást” szervezetter, szabályozotlan és felügyelt módon végzi. E körülmény így jelentős részben hozzájárult a Bank of England 1694. évi létrehozásához. Ilyen banki tevékenységet is folytató aranyművesek voltak többek között a nottinghami Smith-ek, a darlingtoni Backhouse and Pease-ek és a bristoli Vaughan-ek, akik még az 1672. évi kincstári moratóriumot¹ követően is sikeresen tudták folytatni magánbanki tevékenységüket. Több modern bankház is az aranyművesek korábbi magánbanki üzleteiből nőtte ki magát, így például a Child’s Bank – melyről *Charles Dickens* is említést tett *Tales of Two Cities* című könyvében – még 1923-ban is működött, de az 1692-ben alapított National Provincial Bank és a szintén ikonikusnak számító Lloyds Bank is hasonlóan aranyműves háttérrel rendelkezik.

Nemzeti bank („national bank”) létrehozására vonatkozó javaslatok nagyobb számban az 1550-es évek második felében jelentek meg Angliában, ezek elsősorban amszterdami és velencei példák alapján kívánták az intézmény működését megszervezni. Általánosságban a hitelszükséglet kielégítésére (elsősorban London, York, Coventry, Bristol és Exeter városokban), a kevésbé tehetős polgárok „támogatására”, a hadsereg és az uralkodóház kiadásainak finanszírozására, továbbá – velencei mintára – a kereskedelem bővítésére javasolták ekkoriban a nemzeti bankot létrehozni. *John Cooke* (1608–1660) legfőbb ügyész ezzel összefüggésben azt javasolta, hogy

¹ Az 1672. évi átmeneti, 1 évig tartó kincstári moratóriumot („*Stop of the Exchequer*”) I. Károly (1600–1649) vezette be abból a célból, hogy a kincstár bevételeit ne az államadósságok törlesztésére, hanem a közelgő háborúra való felkészülésre tudja fordítani.

a szegények számára kis összegben is nyújtson a bank hiteleket a későbbiekben, kamat felszámítása nélkül. A bankalapításhoz szükséges tőke befizetésére vonatkozóan több javaslat is született, ezek közül kiemelendő egy ún. kollektív befizetéshez kapcsolódó kezdeményezés, ennek alapján a háztartások heti rendszerességgel tagonként fél penny összegben (kivéve a szegényeket és a kiskorúakat), a vagyonosok 4 font összegben, a hivatalnokok (mivel ők ritkán vagy pedig egyáltalán nem vesznek részt a katonai szolgálatban) és a vállalatok rendszeres külön adóztatása útján javasolták biztosítani a nemzeti bank létrehozásához és folyamatos működéséhez szükséges anyagi forrásokat.

Nagyobb hatást azonban *Francis Cradock* (?–1667?) 1660-ban megjelent „Expedient”, majd az 1661-ben kiadott „Wealth Discovered” című pamfletjei keltezték. *Cradock* Angliát 100 körzetre javasolta felosztani, ahol a nemzeti bank (vagy „Royal” Bank, *Cradock* elnevezése alapján) mellett valamennyi körzetben egy-egy fiókbank létrehozását javasolta, kiváltva az aranyművesek magánbanki tevékenységét. A kamatszint felső határát egységesen 3 százalékban javasolta megállapítani, a kölcsön fedezeteként elsősorban ingatlanokat tartott célszerűnek elfogadni, és a fiókbankok – *Cradock* elképzelése alapján – záloghitelnyújtással is foglalkoztak volna. Ez a területi alapon szerveződő vidéki (tartományi) bankhálózat („land” vagy „country” bank) létrehozásának gondolata a későbbi években is felszínre került több szakíró esetében is, például *Hugh Chamberlen* (1632? –1721?) orvos, pénzügyi szakíró 1690-ben megjelent „Dr. Hugh Chamberlen’s Proposal to make England Rich and Happy” és *Daniel Defoe* az 1697-ben kiadott „An Essay Upon Projects” című munkájában. Érdeemes megemlítenünk, hogy *Defoe* irodalmi munkássága mellett gazdasági kérdésekben is gyakorta állást foglalt, és a később létrehozott árvasági alap (Orphans’ Fund² vagy Orphans’ Bank, ahogyan *Defoe* nevezte) létrehozását is szorgalmazta. A szakmai közvélemény részéről azonban a vidéki bankhálózat létrehozásának gondolata nem került szélesebb körben elfogadásra, mindazonáltal ezen vélemények is hozzájárultak ahhoz, hogy 1695-ben létrejöhetett az Asgill and Barbon’s Land Bank, majd egy évvel később a National Land Bank. A „land bank” típusú intézmények működése azonban kevésbé volt sikeres, ennek hátterében vélhetően a lakossági bizalom hiánya, valamint az aranyművesek kiterjedt és sikeresnek mondható hitelezési tevékenysége állt. Elterjedésüket tovább hátráltatta, hogy sok esetben e bankok nem voltak túlzottan tőkeerősek, és tőkehelyzetük rendezése a meglévő és egyre súlyosbodó valutaproblémák miatt nehézkesnek bizonyult.

A III. Vilmos (1650–1702) uralkodása alatt 1694-ban elfogadott Tunnage Act-tel a Bank of England-et – vagy ahogyan akkoriban hivatkoztak rá: „The Bank”, majd

² Az Orphans’ Fund felhasználási célja a későbbi években sajnálatos módon átalakult. A parlament 1766-ban döntést hozott arról, hogy az alap forrásait közületi fejlesztésekre is fel lehet használni, így Orphans’ and Improvement Fund-nak nevezték át, majd az árvasági támogatás fokozatos háttérbe szorulásával párhuzamosan nevét London Bridge Approaches Fund-ra változtatták. Mindazonáltal az Orphans’ Fund a Bank of England utáni legnagyobb reputációval rendelkező „intézmény” volt akkoriban.

később, 1797-től *James Gillray* elhíresült karikatúrája nyomán „The Old Lady of Threadneedle Street” néven is illették – elsődlegesen hagyományosnak tekinthető központi banki funkciók ellátására hozták létre. Ellentétben például a Bank of Amsterdam-mel, amely ezek mellett például a tőzsdei működésre is jelentős befolyást gyakorolt. A Bank of England-et meglehetősen kedvezőtlen gazdasági környezetben alapították: a Franciaországgal folytatott háborúk és az elszenvedett vereség következtében 1690 és 1699 között az angol gazdaság szempontjából egyetlen év sem számított kedvezőnek. Vélhetően ezért is következett be, hogy a Bank of England létrehozását követő kezdeti években is már jelentős összegű kölcsönöket (1,2 millió fontot 8 százalékos kamatszint mellett) nyújtott a kormányzat számára. A gazdaság mellett az angol valuta is rendkívül rossz állapotban volt, a forgalomban lévő ezüstérmék nagymértékben elhasználtak voltak, így értékük (súlyuk) jelentősen csökkent, ami – különösen külföldön – megnehezítette széles körű elfogadásukat, továbbá 1696-ra a forgalomban lévő érmék mintegy 10 százaléka hamisított volt. Mindezek következtében 1696 és 1699 között végbement az *Isaac Newton* vezette Királyi Pénzverde bevonásával az érmecsere (Great Recoinage), melynek költsége nem kevesebb, mint 2,7 millió fontot tett ki. Az érmék veretéséhez létrehoztak fiókokat is Bristol, Chester, Exeter, Norwich és York városokban. Az érmecsere ugyanakkor nem ment zökkenőmentesen, a folyamatot számos szakmai vita, a lakosság részéről kisebb pánik, a nemesfém értékének és az árfolyamnak jelentős volatilitása előzte meg. Az érmecsere lezárultát megelőzően krónikus pénzhiány lépett fel, ennek kezelésére *Charles Montagu* (1661–1715), Halifax grófja, pénzügyminiszter döntésének köszönhetően kincstári váltókat is kibocsátottak pénzhelyettesítés céljából. A gazdaság talpra állítása, a valutahelyzet stabilizálása és a Bank of England létrehozása tehát meglehetősen elhúzódó és erőforrás-igényes folyamat eredménye volt, *Richards* a következőkben foglalta össze az általános helyzetet: „Az államcsőd elkerülése rendkívüli eredménynek számított. Az, hogy a Bank of England nem jelentett azonnal csődöt, még ennél is nagyobb eredmény volt”. *Defoe* a már említett „An Essay Upon Projects” című munkájában a Bank of England ilyen körülmények között történt létrehozásával kapcsolatban hasonló dicséretnek adott hangot, az angol nemzet „különleges dicsfényének” nevezve azt.

A kihívások tehát a Bank of England létrehozását követő években sem szűntek meg, az érmecserevel forgalomba hozott új érmék mennyisége ugyanis kezdetben nem bizonyult elegendőnek, a készpénzszűke a későbbi években így tovább fokozódott. Ezen körülmények 1696. májusban bankrohamot és a készpénzkifizetés részleges beszüntetését eredményezték, aminek következtében a jegybank részvényeinek árfolyama fokozatosan csökkent. E tendencia a közelgő spanyol örökösödési háború (1701–1714) küszöbén erősödött, és az árfolyam csökkenését tovább fokozta, hogy több részvényes nem tudta fizetni hozzájárulását a jegybank tőkéjéhez, így a részvénytársaságok teljes vagy részleges eladására kényszerültek. Ezek eredményeként a Bank of England alapítását követő években a tőkehelyzet megszilárdítása

érdekében osztalékfizetésre nem kerülhetett sor. A következő időszak ugyanakkor már kedvezőbben alakult, a Bank of England státuszának megerősödését eredményezve (például a végrehajtott tőkeemelés vagy a vidéki bankok bankjegykibocsátási jogainak korlátozása útján). Megemlítendő, hogy egészen 1826-ig a Bank of England volt az egyetlen tőkeegyesítéssel létrehozott angol bank. A jegybank kizárólagos bankjegykibocsátási jogot végül 1844-ben kapott.

Bár könyvrecenziót az újabb kiadású könyvekről olvashatunk jellemzően, mégis azt gondoljuk, hogy az ilyen és ehhez hasonló alapműnek tekinthető irodalmakat is célszerű lehet időről-időre kézhez vennünk. Az is tapasztalható, hogy – vélhetően a gazdasági válságok újabb és újabb megjelenésével – egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a banktörténeti szakkönyvek iránt. A több mint 90 éves megjelenésnek köszönhetően a kötetet olvasva sok új információhoz juthatunk, hiszen sajnálatos módon nem kizárólag jelen kötetet, hanem egyáltalán ebben a témakörben is nehezen találhatunk magyar kiadású könyvet. Végezetül a Magyar Nemzeti Bank megalapításának centenáriumaához közeledve érdemes megemlékeznünk, hogy nem kizárólag a Bank of England alapításának körülményei voltak válságosnak tekinthetők az európai bankrendszerek történetében: a Magyar Nemzeti Bankot szintén rendkívül nehéz körülmények között hozták létre, hiszen az elszenvedett világháborús vereség, az országot ért humán, anyagi és területi veszteségek, valamint a valuta-stabilizációs problémák jelentős kihívások elé állították a magyar gazdaságpolitikát is. További párhuzamként említhető, hogy a magyar valutastabilizációra meghatározó mértékben éppen a Bank of England által nyújtott kölcsön útján nyílt lehetőség, melyet jelentős részben az angol és magyar külkapcsolatok ebben az időszakban megvalósuló – nem utolsó sorban Popovics Sándor első jegybankelnökünk személyes tekintélyének és széles körben elfogadott szakmai elismertségének köszönhető – dinamikus fellendülése tett lehetővé.